

УДК 782.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/3.3>**Лукава Д.В.**

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

УКРАЇНСЬКІ КОМПОЗИТОРИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ ОПЕРНОГО МИСТЕЦТВА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті досліджено шляхи розвитку українського оперного мистецтва – це той жанр музичного мистецтва, який надає можливість відтворити невлесний подих часу, пізнавати не лише навколишній світ, а й перспективи його збереження і гармонійного розвитку.

Формування української композиторської школи, перш за все, пов'язане із творчістю М. Лисенка, творчість якого стала основою для створення української національної музичної школи та сподівання на становлення її на рівні європейської культури. Саме на основі творчості М. Лисенка була спроба підсумувати період розвитку української музики. Він сформував та дав визначення майже всім творчим жанрам української музики. Теоретичні праці Лисенка в галузі музичного фольклору суттєво вплинули на розвиток української науки про народну музичну творчість, а також на педагогічну діяльність, де сформував основи вищої музичної освіти в Україні.

М. Лисенко зробив значний внесок, насамперед, у сферу оперного мистецтва України. Його опера «Тарас Бульба» і сьогодні залишається прикладом історико-героїчної національної музичної драми. Композитор поширює традиції в оперному жанрі, розвиваючи європейський оперний жанр на національних засадах. Усі оперні жанри – арії, ансамблі, увертюри з народно-пісенною інтонацією, гармонійними колоритом та забарвленням української музичної культури. Лисенко-фольклорист зібрав та опрацював велику кількість українських народних пісень та дум. Першою оперою вважається «Наталка Полтавка» І. Котляревського, створена 1819 р. й поставлена трупною Полтавського театру.

Для становлення та розвитку національної музичної культури України ХІХ сторіччя особливого значення набула українська опера, передумовою якої була народна музика національно-історичного спрямування. До того ж, фольклорна основа сприяла формуванню деяких професійних жанрів, зокрема опери та інструментальних п'єс. Отже, слід виділити українських композиторів, які зробили значний внесок у розвиток українського оперного мистецтва та увійшли до історії світової музики.

Ключові слова: опера, українське оперне мистецтво, М. Лисенко, українські композиторські школи, фольклор, музична культура.

Постановка проблеми. Однією з визначних складових соціально-культурного розвитку української нації в ХІХ ст. став процес формування та становлення української композиторської школи, частиною якого було створення національної класичної опери. Сьогодні опера є неймовірним витвором мистецтва художньої творчості Нового часу. Опера є видом музично-театрального мистецтва, а також це музично-драматичний твір, основою якого є синтез слова, сценічного дійства та музичного твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню шляхів розвитку українського оперного мистецтва присвячені ґрунтовні праці таких учених, як Л. Архимович, М. Черкашина-Губаренко, значну увагу цьому питанню приділили у своїх роботах відомі музикознавці

О. Шреєр-Ткаченко, М. Загайкевич, Л. Корній, Л. Кияновська та інші науковці; оперна творчість окремих українських композиторів розглядалася в монографіях вітчизняних науковців (Т. Булат, С. Павлишин, М. Загайкевич, І. Драч та інші), віднедавна у працях сучасних дослідників вивчаються питання, пов'язані з вокально-виконавськими традиціями в українській опері (В. Антонюк, А. Кулієва, І. Присталов).

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні особливостей розвитку та формуванні національних традицій українських композиторів в оперному мистецтві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування української композиторської школи, перш за все, пов'язане із творчістю М. Лисенка. Творчість Лисенка стала основою

для створення української національної музичної школи та сподівання на її становлення на рівні європейської культури. Саме на основі творчості Лисенка була спроба підсумувати період розвитку української музики. Він фактично сформував та дав визначення майже всім творчим жанрам української музики. Теоретичні праці Лисенка в галузі музичного фольклору суттєво вплинули на розвиток української науки про народну музичну творчість, а також на педагогічну діяльність, де він сформував основи вищої музичної освіти в Україні.

М. Лисенко зробив значний внесок, насамперед, у сферу оперного мистецтва України. Його опера «Тарас Бульба» і сьогодні є прикладом історико-героїчної національної музичної драми. Композитор поширює традицію своїх попередників і в оперному жанрі, розвиваючи європейський оперний жанр на національних засадах. Усі оперні жанри – арії, ансамблі, увертюри з народно-пісенною інтонацією, гармонійними колоритом та забарвленням української музичної культури. Лисенко-фольклорист зібрав та опрацював велику кількість українських народних пісень та дум.

Першою оперою стала «Наталка Полтавка» І. Котляревського, створена 1819 р. й поставлена трупною Полтавського театру.

В опері «Наталка Полтавка» вперше прозвучали народні пісні та визначено характерну національну ідентичність. Оспівано патріотичну тему, де відтворено події з історії України – Запорізька Січ, козаки, які перебували під владою турецького султана. Композитор відтворив сюжет і образи, які створюють красиву і, водночас, веселу мелодраму з романтичними традиціями. Тому наприкінці XIX – початку XX ст. опера «Наталка Полтавка» посіла чільне місце в репертуарі відомих театральних труп Кропивницького, Садовського, Саксаганського, Старицького та інших. Вона мала значний успіх під час їх гастролей на Кавказі, Далекому Сході, в Сибіру, Молдавії, Білорусі, Литві. 1893 р. «Наталка Полтавка» була поставлена в Парижі трупною Г. Деркача, головну роль виконувала провідна українська артистка З. Зарницька. В 1913 р. опера знову з великим успіхом підкорювала французьку сцену, партію Наталки виконувала співачка Ратмінова [1, с. 154–155]. Надалі «Наталка Полтавка» з неодмінним успіхом демонструвалася в театрах СРСР і за кордоном. Донині «Наталка Полтавка» І. Котляревського – М. Лисенка залишається однією з

найулюбленіших та найпопулярніших вистав (див. рис. 1, рис. 2).

Рис. 1.

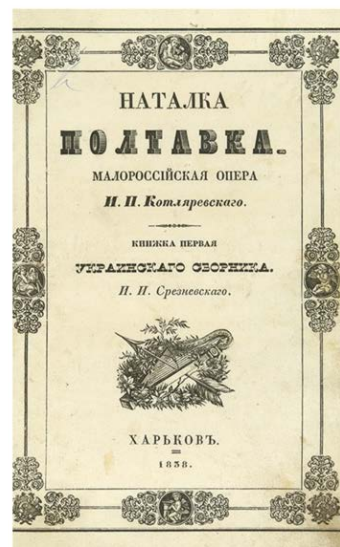

Рис. 2

Послідовниками М. Лисенка стали молодші, але талановиті сучасники – К. Стеценко, Я. Степовий, О. Кошиць, М. Леонтович.

Зокрема, це М. Калачевський та Петро Сокольський (1832–1887), який наслідував М. Лисенка щодо розвитку української опери на основі українських національних традицій. М. Калачевський (1851–1897) знаменитий як один з перших авторів симфонії в українській музиці, що взяв за основу українські народні пісні. "Українська симфонія" М. Калачевського – визначний національний, глибинно-народний твір. Композитор вміло використовував для теми симфонії народні мелодії, витончено та вправно зберіг їхні жанрові

особливості та створив неповторні народні образи. Не абиякого значення для формування національної самосвідомості на західноукраїнських землях набула творчість Михайла Вербицького (1815–1870). «Заповіт» Т. Шевченка на музику М. Вербицького став надзвичайно популярним у Галичині. Одним із символів незалежної України (з 1992 р.) став національний гімн «Ще не вмерла Україна» – музика М. Вербицького, слова П. Чубинського. У симфонічній музиці композитор також намагався поєднати європейську класичну симфонію та традиційну українську національну музичну культуру. Слід зазначити також діяльність у сфері музичного мистецтва Західної України композитора, диригента Остапа Нижанківського та Анатолія Вахнянина, які відзначилися як майстри хорової музики.

У другій половині XIX ст., майже через тридцять років із моменту створення «Наталки Полтавки» І. Котляревського, розпочав композиторську діяльність у музично-драматичній сфері видатний український бас-баритон імператорських театрів С. Гулак-Артемівський, який створив водевілі «Картина степового життя циган» (1851), «Ніч напередодні Іванова дня» (1852), вокально-хореографічний дивертисмент «Українське весілля» (1851), що утримувався в театральному репертуарі понад десять років. Неймовірний голос та музичний талант стали запорукою його творчого майбутнього. Видатний композитор М. Глінка, перебуваючи в Україні, набирал співаків до Придворної капели та взяв С. Гулак-Артемівського до Петербургу. Згодом за допомоги Глінки він виїхав до Італії, де майже через два роки тріумфально дебютував у Флорентійській опері. Слід зазначити, що Гулак-Артемівський є не тільки визначним співаком, а й видатним актором, який є основоположником одного з провідних в українській музиці жанру – побутової опери – це опера «Запорожець за Дунаєм», яка і на сьогодні є популярною.

Найбільшим досягненням композитора стала опера «Запорожець за Дунаєм», написана в 1862 р. та поставлена в Маріїнському театрі в 1863 р. Цей твір був першою національною українською лірико-комічною оперою. Упродовж 1863–1865 рр. «Запорожець за Дунаєм» мав успіх у Петербурзі та Москві. З того часу й дотепер «Запорожець за Дунаєм» є невід'ємною складовою репертуару українського оперного театру (рис. 3).

Рис. 3

Різкі зміни щодо ставлення царя й уряду до українського руху спричинили події польського повстання 1863 р. – толерантність було змінено на переслідування, заарештовано, вислано до північних російських губерній багатьох активних громадських діячів (П. Чубинського, О. Кониського, П. Єфименка), закрито недільні школи та школи з українським навчанням тощо. Міністр внутрішніх справ П. Валуєв 20 липня 1863 р. видав циркуляр про заборону друкувати підручники та наукову літературу українською мовою, зазначивши, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, нема й бути не може» [4, с. 434]. Українофобське ставлення царського уряду до культурного життя Малоросії виявлялося в різних безпідставних і безглузких заборонах щодо українських вистав, концертів, святкувань літературно-мистецьких ювілеїв тощо. Наприклад, у Києві в 1867 р. з великими труднощами одержано дозвіл на проведення концерту українських пісень, тексти яких при цьому необхідно було співати французькою; в Полтаві на початку шістдесятих заборонено вистави «Наталки Полтавки» у зв'язку з тим, «що ціни на виставу занизькі» тощо [3, с. 598]. Однак це не була ще повна заборона всього українського. Так, у 1865–1868 рр. та в 1874–1876 рр. в Єлисаветграді за участю М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого й інших талановитих акторів давалося ряд українських вистав; відбувалися українські театральні постановки в Чернігові та Полтаві; з 1872 р. аматорським гурткам було дозволено давати українські вистави в Києві, відтоді розпочалася активна

театральна діяльність М. Старицького і М. Лисенка, які влаштували вистави в будинку сім'ї Ліндфорс [3, с. 598]. Нового удару по українському руху завдано в травні 1876 р. Тоді імператор Олександр II підписав таємний «Емський акт» (діяв до 1905 р.), що забороняв друкування українською мовою книжок (крім історичних документів і белетристики), навіть українських текстів до нот, театральні вистави українського репертуару, читання лекцій українською мовою, імпорту українських видань [4, с. 436].

Театр 80–90-х рр. XIX ст. став в Україні тією національною установою, яка в часи гнітючої реакції, на тлі адміністративно-урядової, шкільної та церковної русифікації, несла народові живе українське слово, оповідала про історичну минувшину та пробуджувала національні почуття, розвивала українську культуру в широкому загалі, що перетворювало театральну справу на один із найважливіших чинників українського національно-культурного руху. З другої половини XIX ст. на території України розпочався новий етап розвитку музичної культури.

У 1881 р. заборону щодо українських сценічних вистав скасовано, (щоправда, за умови репертуарного паритету в театральній трупі українських і російських п'єс) [2, с. 264]. Настав час блискучого розквіту українського драматичного мистецтва, видатними представниками якого стали театральні діячі: М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський, І. Карпенко-Карий, М. Садовська-Барілотті, Г. Затиркевич-Карпинська, Л. Ліницька та ін.

У сфері оперної музики та музики до драматичних п'єс слід відзначити П. Ніщинського, який є автором музики до драми Т. Шевченка «Назар Стодоля». До того ж найвідомішим його твором є «Вечорниці», який є вступною частиною другої дії, тобто частиною п'єси «Назар Стодоля». Згодом твір «Вечорниці» було визнано окремим твором, до складу якого входили декілька вокальних номерів, що супроводжувалися оркестром. Основу музичних композицій складають матеріали народних пісень й танців.

Основою музичної композиції «Вечорниць» є хор «Закувала та сива зозуля» – один з найвидатніших чоловічих хорів в українській музиці.

П. Ніщинський не займався професійно композиторською діяльністю, це стосувалася майже всіх митців того часу. Його творчі доробки (музикування) були, так би мовити для домашнього вжитку. Основним видом діяльності та прибутку П. Ніщинського була перекладницька діяльність

та викладання грецької мови у школах і гімназіях. Як фахівець із класичної літератури, він здійснив переклад «Антигони» Софокла та «Одіссеї» й «Іліади» Гомера українською мовою.

Необхідно зазначити, ще одного композитора-аматора – М. Аркаса (1853–1909), який відіграв надзвичайно важливу роль в історії української музики другої половини XIX ст. М. Аркас, як і П. Ніщинський, не здобув спеціальної фахової композиторської освіти. Коло його інтересів було винятково різноманітним. Вроджений творчий талант та музичний дар спричинили появу його визначних музичних творів. М. Аркас став відомим в історії музики як автор опери «Катерина», за однойменною поемою Т. Шевченка, яка є першою в українській музиці оперою на його текст. Недостатній рівень музичної освіти не міг задовольнити рівень музично-сценічного твору, тому М. Аркасу допомагали музиканти-фахівці, які здійснили оркестрування опери для малого складу оркестру. До того ж, чіткість пісенної мелодики, яскравість та ліричність відчуттів, сердечність та правдивість вислову, що повністю розкриває зміст твору та дає можливість для здогадок слухача зробили його неймовірно популярним. Опера «Катерина» була поставлена на сцені у Москві (1899 р.) українською трупою Кропивницького і набула не абиякої популярності.

Магічний і привабливий, парадоксальний і органічний, суперечливий і гнучкий жанр опери є одним із найвеличніших відкриттів. Опера – це той жанр музичного мистецтва, який надає можливість відтворити невловимий подих часу, пізнавати не лише навколишній світ, а й перспективи його збереження і гармонійного розвитку. В одній з останніх своїх праць, присвячених опері, Б. Покровський зізнається: «Коли б я був монархом чи президентом, я заборонив би все, крім опери, на три дні. За три дні нація прокинулася б свіжою, розумною, мудрою, багатою, ситою, веселою. Я говорю це не тому, що я служитель опери і переймаюся оперою, а тому, що я в це вірю» [5].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що для становлення та розвитку національної музичної культури України XIX століття особливого значення набула українська опера, передумовою якої була народна музика національно-історичного спрямування. До того ж фольклорні основи слугували формуванню деяких професійних жанрів, зокрема опери та інструментальних п'єс. Отже, слід зазначити українських композиторів, які зробили той значний внесок у розвиток українського оперного мистецтва та увійшли до історії світової музики.

Список літератури:

1. Барабан Л. До питання про вітчизняну та зарубіжну інтерпретацію драматургії І. Котляревського. *Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології*. Київ : Наукова думка, 1990. С. 151–161.
2. Гнидь Б. Історія вокального мистецтва. Київ : НМАУ, 1997. 320 с.
3. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. Київ : Либідь, 2000. 656 с.
4. Попович М. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.
5. Лепская Л. Театр графа Н.П. Шереметева и реформа К.В. Глюка. *Русская музыка. Рубежи истории : мат-лы Междунар. науч. конф. Научные труды Московской государственной консерватории имени П.И. Чайковского. Кафедра истории русской музыки. Сб. 51.* / редкол.: С.И. Савенко, И.А. Скворцова, Е.Г. Сорокина, Е.М. Царёва. Москва : МГК им. П.И. Чайковского, 2005. С. 260–270.

Lukava D.V. UKRAINIAN COMPOSERS IN THE FORMATION OF THE NATIONAL TRADITIONS OF OPERA ART (THE END OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The article highlights the ways of the development of the Ukrainian opera art. This is the genre of musical art, which gives an opportunity to recreate the character of time, to know the surrounding world as well as the prospects for its preservation and harmonious development.

The formation of the Ukrainian composer's school deals with the works of M. Lysenko. M. Lysenko's creativity has become the basis for the creation of the Ukrainian national musical school and the hope for its formation at the level of the European culture. Basing on M. Lysenko's works, we can summarize the period of the development of Ukrainian music. He formed and gave a definition to almost all creative genres of Ukrainian music. M. Lysenko's theoretical activity in the field of musical folklore significantly influenced the development of the Ukrainian science of folk music, as well as pedagogical activity, which formed the foundations of the higher musical education in Ukraine.

M. Lysenko made a significant contribution, first of all, to the sphere of opera art of Ukraine. His opera "Taras Bulba" has been still an example of historical heroic national musical drama. The composer distributed traditions in the opera genre and developed an European opera genre on a national basis. All operatic genres - arias, ensembles, overtures are full of the folk song intonations, harmonious motives of the Ukrainian musical culture. M. Lysenko as a folklorist collected and worked out a large number of Ukrainian folk songs and dumas. "Natalka Poltavka" by I. Kotlyarevsky, created in 1819, is considered the first national opera, which was staged by the troupe of the Poltava Theatre.

Thus, the Ukrainian opera made a great impact in the development of the national musical culture of Ukraine of the 19th century. Its prerequisite was the national music of the national-historical character. In addition, the folk contributed the formation of some professional genres such an opera and instrumental pieces. Thus, it should be noted that the Ukrainian composers, who made a significant contribution to the development of Ukrainian opera art, entered the history of world music.

Key words: *opera, Ukrainian opera art, M. Lysenko, Ukrainian composer schools, folklore, musical culture.*